

OD OTROCTVÍ K SOUŽITÍ:

terminologická tápání v bulharské reflexi osmanské minulosti

Miroslav Kouba

Jedním z předpokladů vzniku a dotváření moderních národů je kontinuální snaha o novou interpretaci zejména těch údobí dějin, jež naznačují v národních narativech možné rozpory. V kontextu balkánských národů patří mezi tyto etapy zejména kolektivně sdílené reflexe osmanské minulosti, jež v konkrétních národních společenstvích nabývají i dnes nových podob. Snahy o (re)interpretaci osmanské nadvlády přitom vedou v jednotlivých balkánských zemích k etnocentricky zatíženému pojmosloví. Konkrétně v Bulharsku nabyly diskuze o pojmech *jařmo*, *otroctví* či *jho* v protikladu k neutrálním označením *osmanská nadvláda* či *správa* podob celospolečenské konfrontace nejen s historickým odkazem osmanského dědictví, ale také s aktuální současností. Pohnutkou k mnohdy vášnivým diskuzím o *tureckém otroctví* se staly nové učební plány, jež počátkem roku 2016 představilo bulharské ministerstvo školství. V jejich rámci navrhlo politicky korektní termín *společné soužití* Bulharů s osmanskými Turky, který vyvolal v širokých vrstvách bulharské společnosti vlnu rozhořčení a pobouření. Tyto diskuze však také znovuotevřely otázku, jak období osmanských dějin vlastně nazývat a jak chápat bulharské historické paradigma.

Osmanské dědictví v historickém vědomí Balkánu

Historický vývoj určitého národního společenství lze interpretovat z pohledu historické vědy (dějepisu), jež se svůj výzkum opírá o analýzu především písemných pramenů či artefaktů hmotné kultury. Druhým možným způsobem jsou metody dějepisecké, sledující minulé události v konkrétním metodologickém přístupu. Heterogenitu historiografických přístupů obohatila v průběhu druhé poloviny 20. století zejména v západní Evropě či Spojených státech řada nových koncepcí, jež reflektovaly mimo jiné lingvistický obrat, tj. potřebu zohledňovat v historiografickém výkladu i jiné společenskovední obory (Iggers 2002: 111–125).

Inovativní přístupy k výkladu historického vývoje – narativní pojetí nevyjímaje – se však nemohly z objektivních i subjektivních příčin rozvíjet a adaptovat ve všech prostředích synchronně

a se stejnou dynamikou. Lze vyslovit domněnku, že zejména v tzv. nestátních národních společenstvích,¹ jež dlouhodobě zůstávala součástí mnohonárodnostních státních útvarů, se nové pohledy na dějinný vývoj prosazovaly velmi pozvolna a s velkými úskalími. Jedná se zejména o taková prostředí, kde kulturní modely dominantního národa výrazně ovlivňovaly takřka všechny sféry každodenního života. V jihovýchodní Evropě byla taková situace spjata s dlouhodobou přítomností osmanské říše, jejíž idea se opírala o konfesní princip privilegovaného postavení islámu. Střet osmansko-orientální civilizace s okruhem byzantské kultury zanechal v kolektivním vědomí křesťanských národů Balkánu v závislosti na

¹ K pojmu *nestátní národy* se přiklání Miroslav Hroch, ačkoliv podotýká jeho možné terminologické rozpory zejména v kontextu s anglosaským pojetím národa (Hroch 2009: 18).

délce osmanské nadvlády hluboké stopy, s jejichž důsledky se v každodenním životě i v kulturním profilu těchto národů lze setkat na každém kroku (srov. Kocić 2010: 241n.). Nemůže proto překvapit, že interpretační modely dějin balkánských národů podléhají přetrvávajícím formám etnocentrického vidění, často doprovázeným zdůrazněnými pozitivistickými výklady, které se projevují mimo jiné v koncepci kulturněhistorických a historiografických syntéz i kompendií.² Etnocentrismus jihoslovanských národů přitom vede s ohledem na společné osudy jednotlivých národních společenství, jež se však v moderním smyslu formovala až v době národotvorných procesů 19. století, k mnohým překryvům a potenciálně konfliktním vztahům. Nejedná se pouze o vymezení jejich etnolingvistického prostoru, stanovení hranic národních států či pojetí prolínajících se maximalistických podob jejich národních ideologií, ale především o hledání vlastní výlučnosti v celé šíři funkčních i symbolických faktorů.

Není pochyb o tom, že nestátní balkánské národy – podobně jako jiná evropská etnická společenství – odvozovaly tuto svébytnost od emancipačních faktorů, na jejichž základě se vymezovaly vůči okolním prostředím, třebaže jejich charakter byl ve vzájemném srovnání v průběhu 15.–19. století velmi podobný. O to výrazněji se okolnosti dosažení politické autonomie či státnosti transformovaly v idealizovaný narativ, který v mnoha ohledech překračuje hranice etnického mýtu. Za těchto okolností se proto v historické paměti balkánských národů utvořila velmi ostře pojatá periodizace politického i kulturněhistorického vývoje. Její jednotlivá údobí jsou stanovena v závislosti na délce trvání společenského systému, vůči němuž se formulace národního příběhu vyhraňovala především.

V balkánských zemích je takovým politickým režimem přirozeně zejména období jejich příslušnosti do rámce osmanské říše, které natolik změnilo jejich sociokulturní vývoj, že v důsledku těchto kulturních změn a předpokladů lze hovořit o odloučení této geokulturní zóny od evropského kulturního vývoje. Mnohé práce již pojednaly o podobách souhrnného kulturního vývoje Balkánu v době turecké správy, přičemž mnohé se snažily poukázat na přetrvávající sepětí se soudobými uměleckými

a duchovními proudy.³ Provázanost pravoslavného Balkánu s byzantskou kulturní sférou, k níž se od konce 14. a první poloviny 15. století přiřadil osmanský kulturní systém, vylučovala ze své podstaty poslušnost kulturních směrů v té podobě, jak je známa ze západní a střední Evropy. O to s větší symbolickou platností vystupují v těchto zemích evropeizační snahy, jejichž smyslem bylo na konci 19. století „propojit“ příslušná prostředí s jednotným korpusem nejen evropské kultury a vzdělanosti, ale také hospodářství či politické správy.⁴

S ohledem na tyto skutečnosti je zřejmé, že období osmanské nadvlády a zejména pak jeho recepcí a interpretační modely zůstávají dodnes velmi aktuálním tématem, které oslovuje se spontánní naléhavostí širší sociokulturní diskurz. Obrazy osmanského dědictví v nejrůznějších souvislostech prostupují sociokulturním profilem těchto zemí, přičemž se stávají fenoménem přirozeně vstupujícím mezi témata politického života. Ačkoliv národní historiografie již dávno poskytly výklad odpovídající principům obrozeneckého etnocentrismu, zůstávají ty nejdůležitější otázky spjaté s recepcí osmanských dob stále otevřené. V celospolečenském kontextu bývá velmi složité zaujmout k těmto ustáleným obrazům nezatížené a bezpříznakové stanovisko. Příkladem takové výzvy je samotné označení této epochy, jež zejména v těch oblastech, kde trvala osmanská nadvláda nejdéle, zůstává problematickým a citlivým tématem. Zvláště patrnou náchylností k etnocentrické expresi je charakteristická reflexe osmanských dob tradičně v Bulharsku a Makedonii. Silně zabarvené konstatace zaznívají v podobě „etnocentrických matric“, tj. ustálených pojmů a topoi národní historiografie, nejen z odborných prací o dějinách státu, národa i kultury, z učebnic literatury, dějepisných atlasů či beletristických děl, ale jsou hluboce zakořeněnou součástí kolektivního vědomí v nejširším slova smyslu. Tato sdílená tvrzení nesporně sjednocují jednotlivé vrstvy společnosti. Netřeba však zapomínat, že se na upevňování tohoto narativu podílejí také politické špičky a kulturní politika (státu). Uvedené mechanismy doklá-

² Jak vyplývá z dalšího výkladu, výrazný předěl ve vnímání tureckého otroctví nastal v průběhu 60. let minulého století, kdy se prohloubila tendence ke všestrannému posílení bulharského nacionalismu či lépe řečeno přesvědčení o vlastní výlučnosti. Na toto pojetí pak navázal kontext dlouhodobě pojatých oslav výročí státnosti po roce 1981.

³ Hovořit o přetrvávajícím sepětí je v tomto smyslu velmi problematické, přesto však souhrnný výklad dějin balkánských národů může nastinit i mechanismy interkulturní výměny mezi Evropou a jejími jihovýchodními částmi v době osmanské nadvlády (srov. zejména Šugăr 2003).

⁴ Uvedené sjednocení definoval v 60. letech minulého století již Georgij Gačev (1929–2008) v podobě známého kulturologického konceptu „zrychleného vývoje literatury / kultury“ („uskorennoje razvitie literatury / kul'tury“), který lze uplatnit i při analýze vývoje bulharské společnosti poslední čtvrtiny 19. století (srov. Gačev 2003).

Dimitar Gjudzenov (1891–1979): *Boj o Šipku*. Historické plátno s motivem bojů o důležitý průsmyk, jenž se stal symbolem rusko-turecké války z let 1877–1878, vystupuje v současném společenském kontextu jako příklad soužití Bulharů s osmanskými Turky poněkud nepatřičně.

dá množství příznakových situací, jejichž podstata vyplývá z navracajících se obrazů minulosti kupříkladu v souvislosti s rozšiřující se Evropskou unií a požadavkem bezproblémových sousedských vztahů mezi jednotlivými členskými státy. Aktualizace těchto souvislostí se dotýká i oblasti školních osnov, jak to plasticky ilustrují bouřlivé diskuze o podobě učebnic bulharského dějepisu a občanské nauky, k nimž došlo v roce 2016. Nabízí se tak možnost se nad otázkou osmanského odkazu, jeho recepce a terminologických rozpětí zejména v bulharském kontextu hlouběji zamyslet.

„Vzájemné soužití“

Na počátku roku 2016 představilo bulharské ministerstvo školství nové učební plány pro základní a střední školy, k nimž připravilo i nové učebnice a příručky v souladu s novým zněním *Zákona o předškolním a školním vzdělání (Zakon za predučilištno i učilištno obrazovanie)*.⁵ Snahou autorů zákona i samotných osnov bylo mimo jiné přiblížit výklad dané tematiky moderním metodám, užívaným v zemích Evropské unie, a to nejen vlastním výkladem, ale rovněž grafickým zpracováním. Navrhované osnovy společně s těmito učebnicemi však vyvolaly nevidanou vlnu nevole a protestů, jež přerostly v celospolečenský skandál. Jeho průběh, angažovanost jednotlivých vrstev a institucí, stejně jako dopady a vyústění si zasluhují pozornost, neboť v centru těchto událostí stála právě otázka recepce osmanské přítomnosti v bulharských dějinách.

Naznačená reforma učebních plánů vycházela vstříc snahám o překonání negativních stereotypů vyplývajících z pohnutých historických zkušeností balkánských národů. Nové plány v kontextu těchto postulátů – podporovaných i orgány Evropské unie – označily dobu pětisetleté osmanské nadvlády politicky korektním termínem „*turecké soužití*“. Ze zdánlivě efemérního tématu se vbrzku stala jedna z hlavních událostí nejen televizních zpráv, ale také všestranné společenské debaty. Obrazem symbolického působení

PhDr. Miroslav Kouba, Ph.D.

V roce 2002 absolvoval studia slavistiky a makedonistiky na FF Univerzity Karlovy v Praze, kde v roce 2010 obhájil také doktorskou práci. V letech 2003–2010 působil na Ústavu slavistických a východoevropských studií FF UK, od roku 2007 působí na FF Univerzity Pardubice – nejprve na katedře historických věd, od roku 2010 na katedře literární kultury a slavistiky. V rámci své vědecké i pedagogické činnosti se zaměřuje na procesy vzniku a formování národních a kulturních identit jihoslovanských národů a na literární a kulturní dějiny balkánských zemí. Zvláštní pozornost věnuje tématu prolínajícím se hranic národních kultur ve zmiňovaných geokulturních prostředích.

miroslav.kouba@upce.cz
Filozofická fakulta univerzity Pardubice,
Katedra literární kultury a slavistiky,
Studentská 95, Pardubice 2

⁵ Znění zákona je dostupné na stránkách bulharského ministerstva školství, [cit. 26. 4. 2017]. Dostupný z: <www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=8245>.

protikladného termínu *soužití* jsou v neposlední řadě i výtvarná ztvárnění vypjatých dějinných okamžiků – srov. v tomto ohledu např. obraz Dimitra Gjudženova (1891–1979) *Boj o Šipku* (*Boj za Šipka*), jež svou sémantikou proklamovanému soužití příliš nenapovídá. Je proto namístě zmínit chronologii souvisejících událostí.

Nové učební plány a osmanská minulost

V lednu 2016 byly představeny zmiňované nové učební osnovy, v nichž se objevilo polemizované označení *turecké soužití*, případně *vzájemné soužití* či *soužití s osmanskými Turky*. Změna se neměla týkat jen samotného pojmosloví, ale také koncepčních zásahů do výkladu dějepisu. Ministerstvo školství ve snaze oslabit konotace *jha* a *otroctví* rozhodlo zahrnout do výuky kapitoly o postavení bulharského národa v rámci osmanské říše a jejím politickém systému. Změna učebního plánu se týká i posloupnosti vyučovaných témat, podle níž měla být výuka bulharského středověku a raného novověku koncipována rovněž v širším tematickém spektru. Bulharské ministerstvo školství ve svých záměrech připouští, že by se žáci sice měli dozvědět o historických událostech, jež odrážely vzájemné střety, současně by si však měli uvědomovat příklady vzájemného „*soužití tradic křesťanů a muslimů v podobě svátků, zvyků, oděvů či stravy*.“ („Sávmestno sažitelstvo“ 2016).

Záměr snížit ve výuce dějepisu poměrně zastoupení kapitol o bulharském středověku, jež jsou z hlediska bulharské historické paměti klíčové, se záhy stal otázkou politického významu. Objevily se kritické hlasy, jež poukazovaly na ústupek politické straně Hnutí za práva a svobody (DPS, *Dviženie za prava i svobodi*), která je spojována s tureckou menšinou v Bulharsku a jež od roku 1990 představuje v parlamentních volbách tradičně rozhodující prvek při sestavování vládních koalic. Reforma výuky dějepisu tak byla širšími společenskými vrstvami chápána jako jeden z kroků, jež mají vést k oslabení bulharské identity a stability bulharského státu. Důkazy těchto snah, podporovaných i oficiálními politickými kruhy, širší veřejné mínění spatřovalo především v samotné terminologické záměně. Kritické hlasy poukazovaly na fakt, že ministerstvo školství v souladu s obecným politickým směřováním nejen že nepřímou kriminalizuje termín *turecké otroctví / turecké jho*, ale odmítá i méně explicitní označení *osmanská nadvláda*, které nahrazuje neutrálním pojmem *soužití* (Ivanov 2016).

Politicky korektní přístup prosazovalo ministerstvo školství také v koncepci soupisu kanonizované literatury. Nevůli vyvolal plán vyjmout z povinné četby ta „národně-patriotická díla“ bulharské klasiky, v nichž jsou patrné zřejmě protiturecké nálady a reminiscence *tureckého jha*. Z povinné četby by tak byly odstraněny některé publicistické práce Christa Boteva (1848–1876), text *Bulharský jazyk* (*Balgarski ezik*) Ivana Vazova a v neposlední řadě i pasáže z *Dějin slovanskobulharských* (*Istorija slavjanobolgarskaja*) Paisije Chilenderského (Ivanov 2016).⁶ Ačkoliv kanonický charakter mají všechny zmiňované práce, v kontextu „učebnicové aféry“ mezi nimi zejména vyniká poslední jmenovaná. Letopis athonského mnicha je totiž v epistemologickém pohledu úhelným kamenem obrozenecké ideologie, který stanovil základní rysy lingvocentrických i etnocentrických požadavků národního hnutí. Paisij ve svých *Dějinách* přitom termíny „*igo*“ a „*robstvo*“ symbolicky spojuje s životy mučedníků pro víru (Danova 2014: 109). Hagiografické výjevy se stávají součástí obrozeneckého narativu, v jehož rámci mají potvrdit posvátný charakter emancipačního úsilí, vymezujícího se v první řadě vůči jhu a otroctví v obou jeho podobách.⁷

Propojení citlivých témat národní minulosti s jejich moderními konotacemi sehrálo přirozeně prvořadou roli i v učebnicovém skandálu roku 2016. Celá záležitost přerostla během ledna a února 2016 v celospolečenský problém, který nakonec vyvrcholil demisí ministra školství Todora Taneva (*1957), kterou si v kontextu protestních akcí vyžádal premiér Bojko Borisov. „Učebnicový skandál“ v důsledku těchto událostí oživil širší debatu nejen o samotné reformě, ale také o několikasetleté osmanské minulosti, jejím adekvátním pojmenování a zobrazení v kolektivním vědomí bulharského národa.

Období osmanské nadvlády v terminologických diskurzích

Aktuální obrazy osmanské minulosti je nutno chápat v širším narativu bulharských dějin, s nímž však souvisí mnohé rozpory. Zvláště příznačným tématem jsou kolektivně sdílené reflexe osmanské

⁶ V souvislosti s Paisijovými *Dějinami* je třeba podstatu navrhovaných změn upřesnit, neboť v kontextu dalšího vývoje i v důsledku negativního ohlasu veřejnosti bylo toto emblematické dílo do osnov „vráceno“ s tím, že bude vyučováno v jiném ročníku základních škol.

⁷ Paisij Chilendarski jako jeden z prvních rozvíjí úvahy o dvojí podobě nadvlády, přičemž řecké otroctví chápe v kontextu druhé poloviny 18. století za horší formu cizího útlatku (Danova 1993: 3–35; Danova 2014: 110).

minulosti v proměnách politických systémů. Jak bylo naznačeno, představuje období osmanské minulosti a její terminologické označení v každé době příznačné téma, na jehož základě se odvíjí – bez větší nadsázky řečeno – samotná idea státu. Bulharské národní hnutí ve svých pokročilejších fázích přecházelo k povstaleckému (revolučnímu) typu, jehož předáci si vytkli za cíl organizaci protitureckého odporu (Hroch 1999: 48–49). V době obrozeneckých epilogů (od roku 1878 do konce 19. století, v širším smyslu pak do období let 1914–1918) se uskutečňovala prostřednictvím systematické evropeizace veřejného prostoru komplexní odluka dřívějšího systému, jež pronikala nejen do vizuálních podob kultury (urbanismu měst, výstavby v evropských stylech, formování profánního „občanského“ malířství a sochařství atp.), ale také do písemnictví, hudby či společenského života.⁸

Rovněž období vzepjatého nacionalismu v době druhé světové války zdůrazňovalo počátek obrození a zejména pak obnovení státnosti v roce 1878 jako přelomové okamžiky, vymezující se vůči osmanské nadvládě. Velmi příznačné jsou obrazy, s nimiž vystupuje reflexe osmanské doby během socialismu, kde lze sledovat jejich sémantické proměny takřka v průběhu jednotlivých desetiletí. Zvláštní zřetel si v proměnách této imagologie vyžaduje období 80. let 20. století, kdy se nastíněná vnímání vyostřovala v souvislosti s velkolepými oslavami výročí 1300 let bulharské státnosti. Redefinice kulturněhistorického narativu vyústila mimo jiné v neblaze známý obrodňný proces (srov. Danova 2014: 120–122). Ačkoliv se ideologické koncepty v průběhu celého 20. století měnily, hodnocení osmanského období bulharských dějin si do značné míry ponechávalo konstantní názvosloví, které lze ilustrovat právě v syntézách dějin literatury a kultury (Chranova 2011: 477n.).

Název této etapy bulharských dějin představuje v diachronním pohledu 19.–21. století kontinuálně citlivé téma, které v konkrétních sociokulturních poměrech nabývá nových podob a vyznění. Jejich společným jmenovatelem jsou etnocentricky vrstvené příznaky, které se protínají v ústředním označení *turecké otroctví* a jejichž symbolickým vyzněním je ostatně i spor o novou podobu učebnic dějepisu.

⁸ Evropeizační modely představovaly v bulharské kultuře jedno z aktuálních témat již v druhé polovině 19. století, kdy se v mnoha situacích projevil zejména syžet „špatně pochopené civilizace“ („krivorazbrana civilizacija“). Otázka napojení kulturního profilu na evropské proudy v době po osvobození Bulharska však zahrnovala zcela nové kontexty (srov. Aretov 1995: 74n.; Genčev 1988: 266–274).

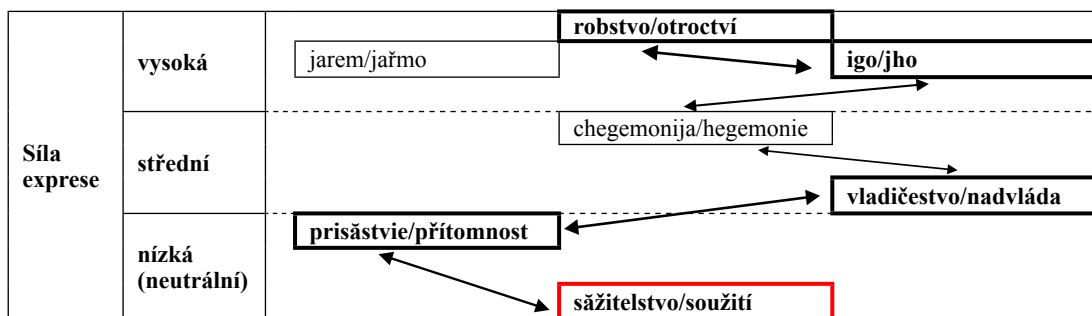
Jařmo – otroctví – jho

Osmanské *jařmo*, *otroctví* či *jho* patří mezi zatížitá označení, která vstupují do výrazné opozice k neutrálním termínům *osmanská přítomnost* či *správa*. Terminologicky se jedná o navzájem izolované spektrum různého emocionálního a sémantického zatížení. V celospolečenském vědomí se obecně sdílenou normou stala „kanonizovaná“ označení *turecké otroctví*, *turecké jařmo* nebo *turecké jho*, jež neumožňují výraznější diskuzi o jejich relevanci nejen v každodenním společenském diskurzu, ale mnohdy ani v odborných kruzích (z hlediska reflexe moderních historiografických koncepcí). Expresivita tohoto pojmosloví je tedy jedním z obecných atributů národní sebeidentifikace a historického narativu.

Uvedená pojmoslovná označení poskytují výchozí materiál, na jehož základě lze mapovat, jakým způsobem dané národní společenství vnímá vlastní minulost z hlediska jazykového obrazu světa.⁹ Analogicky lze tento obraz přirozeně sledovat také v bulharském prostředí a v širší perspektivě i v balkánských společenstvích obecně. Jednotlivé hodnotící výrazy se stávají konkrétními označeními, která „jsou schopna evokovat tělesné, smyslové a emocionální prožitky“ a „jsou nadána konotačním potenciálem.“ (Vaňková 2016: 10). Mezi nečastější termíny, které se v souvislosti s reflexemi osmanské doby v bulharském diskurzu vyskytují, lze pozorovat odstupňovanou intenzitu hodnotícího příznaku, kterou uvádí následující tabulka:

V rovině nejsilnější exprese vystupuje nesporně termín *robstvo* (*otroctví*), který je následován rovněž velmi příznačnými pojmy *igo* (*jho*) a *jarem* (*jařmo*). Všechna tři označení této silné exprese můžeme komparovat s obecnými (ustálenými) výklady, jež nabízejí například příslušné slovníkové příručky. *Slovník spisovného jazyka českého* definuje otroctví jako „1. stav nesvobody, při kterém je člověk považován za majetek, za věc druhého; 2. stav vyznačující se úplnou nesvobodou, úplnou závislostí na někom, něčem; poddanství, poroba, porobenost, područí, nevolnictví, útlak, útisk, jho.“

⁹ Jazykový obraz světa představuje jeden z konceptů kognitivní etnolingvistiky, který rozvíjí mimo jiné lublinská škola vedená především Jerzym Bartmińským (*1939). Ve svých pracích vychází z předpokladu, že jazyk je nástrojem nejen společenské komunikace, ale také kulturní reprezentace světa a člověka, tedy i vztahu jedince ke kolektivu (národnímu společenství). Jeho konkrétní lexikální jednotky, sousloví či výrazy zprostředkovávají „prožitek světa“, který je kulturně rozmanitý a specifický a který vystupuje v jednotném vnímání kultury jako celku. V tomto přístupu se opírá o emocionální (vjemové) vnímání konkrétních jevů (srov. Bartmiński 2009; Bartmiński – Vaňková 2016).

(Havránek 1989: III, 621). *Jařmo* je podle téže příručky „1. dřevěná část dobytčího postroje, do které se dobytče při tahu opírá; jho: 2. kníž. poddanství, poroba, otroctví, útlak, útisk, jho; dostat se pod jařmo; těžké, nesnesitelné jařmo; jařmo kapitalismu, fašismu; svrhnout otrocké, cizácké jařmo.“ (Havránek 1989: II, 210).¹⁰ *Jho* je v první významové rovině vysvětlováno přirozeně stejně jako jařmo, navíc čteme, že *jho* bylo (ve starém Římě) „potupné znamení, pod nímž procházelo poražené vojsko.“ *Jho* je ovšem také „2. tyč, na které se na ramenou nosí zavěšená břemena: nést vědra vody na jhu; 3. tíživá povinnost; poddanství, poroba, otroctví, útlak, útisk, jařmo.“ (Havránek 1989: II, 236).

Naproti tomu *Bulharský výkladový slovník* vysvětluje první z termínů jako „1. Stav, postavení otroka; otroctví; otročina. 2. Život pod cizí politickou vládou; jho; 3. Těžká fyzická práce; trýzeň.“ (Andrejčin 2005: 844).¹¹ Termín *igo* je v *Bulharském výkladovém slovníku* vysvětlen pouze jednou větou, a to v konotaci výhradně politické či sociální nadvlády, tj. otroctví: „[p]olitické nebo sociální otroctví. Turecké otroctví.“ (Andrejčin 2005: 284).¹² Ve výkladu tohoto hesla se tak projevuje především důsledek zkomolené etymologie daného termínu, která vychází z předpokladu, že bulharské slovo *igo* je de facto zkrácenou formou slova *hegemonia*, v řečtině vyslovované *igimonia*, jak na tuto záměnu pouka-

zuje mimo jiné Božidar Dimitrov (Dimitrov 2016). Tato představa je v bulharském sociokulturním diskurzu všeobecně rozšířena, navíc lze předpokládat, že se s ní (v mnoha kontextech zcela záměrně) ztotožňuje i bulharský jazykový obraz vlastní historické minulosti, přičemž se opomíjí praslovanský základ **jbgo*, označující postroj pro tažná zvířata.¹³ Proto i v takové autoritativní příručce, jakou je *Bulharský výkladový slovník*, se promítá kontext domněle bulharizované formy slova *hegemonia*. Jež v historické determinaci s sebou nese i výraznou emocionální konotaci. V jejím rámci se navíc symbolicky propojuje období byzantské (léta 1018–1185) a osmanské nadvlády (léta 1396–1878) v navzájem se prolínající podobu *otroctví*, tj. *igo* či *robstvo*.¹⁴ V uvedené narativní formulaci však byla obě otroctví konotována s nestejným nábojem a konotacemi. Kupříkladu Raymond Detrez v této souvislosti poukazuje na slábnoucí intenzitu epiteta „řecké otroctví“ v protikladu k příznakově silnější turecké analogie, jež dodnes přetrvávají v nejširším společenském vědomí. Belgický historik přitom odkazuje na bulharské texty z konce 19. století, z nichž nabude čtenář dojmu, že „řecké

¹⁰ V kontextu vývoje češtiny je třeba mít na paměti, že se slovo *jařmo* do spisovného jazyka dostává až v obrozenecké době přejímkou z polštiny (srov. Stich 1967: 229). V kontextu restandardizace českého jazyka zmiňuje slovo *jařmo* i Dobrovského či Thámův slovník, uvádí jej také Josef Jungmann ve svém *Slovníku česko-německém*, kde je tento termín objasněn nejen v doslovném významu *jha*, ale též v přeneseném smyslu: „tíž, newole, služebnost. V jařmě živu býti.“ (Jungmann 1835: I, 869).

¹¹ „1. Săstojanie, polozenie na rob; robuvane; robija. 2. Život pod čužda političeska vlast; igo. 3. Težak fizičeski trud; măka.“ Nutno podotknout, že termín *robija* nese konotace spíše lidového (hovorového) jazyka. V sémantickém spektru ekvivalentů *otroctví*, *zotročení* či právě *otročina* byla také pro překlad hesla zvolena právě tato forma jako ta nejvýstižnější (srov. Hora 1959: 850).

¹² „Igo sr. Političesko ili socialno robstvo. Tursko igo.“

¹³ Potvrzuje to i etymologický výklad slov *jařmo* i *jho*, jejichž význam je velmi blízký, přesto však mezi oběma pojmy lze předpokládat určité rozdíly. Machkův etymologický slovník vysvětluje *jho* jako „původně pouhé dřevo náčelní nebo nášijní, v tomto případě opatřené řemenem obepínajícím krk, za něž vůl táhl; srov. jařmo (...).“ Podle Machka tedy „rozdíln (jařma) od jha byl asi ten, že jho bylo původně asi jen prosté dřevo náčelní nebo nášijní (v tomto případě dole opatřené řemenem, jenž obepínal krk), za něž vůl táhl, jařmo však patrně už sprežní soustava pro 2 voly, upevněná na oje.“ (Machek 1971: 217, 226).

¹⁴ V bulharských dějinách odděluje období byzantské a osmanské nadvlády více než dvoustetleté trvání druhého bulharského státu, přesto však lze hovořit v bulharském diskurzu o určitém prolnutí obou údobí nestátního vývoje. Určité ztotožnění „byzantského (řeckého) a osmanského (tureckého) jha“ vyplývá z interpretačního konstruktů „dvojí nadvlády“, přesněji „dvojího otroctví“ („dvojno robstvo“), který ve snaze formulovat národní narativ vznikl v době národního obrození. Podstatou této interpretace je osmanský politicko-administrativní útlak, který je v přímé provázanosti, neruku-li spolupráci s útlakem řeckým (tzv. fanariotským), který postupoval oblast vzdělání, duchovního a náboženského života a církevní správy (srov. Detrez 2010).

otroctví' bylo v té době přijímáno se stejnou, ne-li větší nenávistí než turecké." (Detrez 2010: 78).¹⁵

Teprve třetí z pojmů – bulharské slovo *jarem* – pak *Bulharský výkladový slovník* vysvětluje ve významu chomoutu i s jeho přenesenými konotacemi, tj. jako „1. [d]řevěné zařízení k zapřažení dobytka. 2. přen. Tíže, břímě, jho, chomout.“¹⁶

Román *Pod jařmem*

Ačkoliv se výklady jednotlivých pojmů, uplatňovaných pro pojmenování osmanské minulosti, navzájem propojují a v sémantických nuancích dokonce kříží, vystupuje mezi nimi nejvýrazněji právě ztotožňované pojmy *robstvo* a *igo*. Význam těchto termínů se různým způsobem prolíná a sémanticky překrývá, což je předurčeno mimo jiné dobovými poměry, které se přirozeně podílely na změnách ve vnímání konkrétní historické epochy, období osmanské nadvlády nevyjímaje. Přesto mezi zmiňovanými termíny a jejich konotacemi má pevné místo dvojice „igo“ a „robstvo“, třebaže se nemusí jednat o totéž. Již bylo naznačeno, že *igo* se symbolicky ztotožňuje spíše s pojmem hegemonie. Jeho konotace se jhem, tedy volským či koňským postrojem v jeho doslovném chápání, přitom svévolně ustoupily do pozadí, či lépe řečeno nebyly (a ani v současné době nejsou) primárně artikulovány, i když se tato symbolika spontánně přirozeně nabízí.

V tomto psychologickém (mentálním) rozpětí napomohl rozšíření široké škály konotací *jha* (*igo*) Ivan Vazov svým románem *Pod igoto* (*Pod jařmem*, česky ve vydáních z roku 1898 a 1968). Rozsáhlá prozaická freska o revolučním hnutí před vypuknutím a během dubnového povstání a sociokulturních poměrech s ním souvisejících se záhy zapsal mezi kanonická díla bulharské literatury, čehož obrazem jsou i jeho četná vydání.¹⁷

¹⁵ „Ako četem bälgarski tekstove ot kraja na XIX v., šte ostanem s vpečatlenieto, če po onova vreme „gräckoto robstvo“ se smjata za točno tolková omrazno, a ponjakoga dori poveče, kolkoto turskoto. Vse pak, dokato mitologičeskie aspekti na „turskoto robstvo“ da sa vse ošte živi, tezi na „gräckoto“ sega kato če li postepenno otmirat.“

¹⁶ „1. Dървено приспособление за впрягане на rogat dobitäk. 2. pren. Težest, breme, igo, chomot.“

¹⁷ Intenzita vydání tohoto románu v jednotlivých politických údobích může mít výpovědní hodnotu o mechanismech jeho literární a společenské recepcce. V období obrozenec-kých epilogů vyšel román *Pod igoto* v letech 1894 (první vydání), 1896, 1910, 1911 (v dramatisaci), 1918 (ve výtahu – „Kratki glavni“). V období po první světové válce spatřujeme poněkud vyšší intenzitu jednotlivých vydání, jež se na pultech knihkupectví objevila v letech 1920, 1921, 1935, 1938 (v rámci sebraných spisů) a v roce 1940 (v dramatisaci). V době druhé světové války vyšel román *Pod igoto* třikrát – v letech 1941 (v rámci sebraných spisů), 1943 a 1944. V období po druhé světové válce se rytmika jednotlivých nadále zvyšuje, neboť je možno hovořit bez větší nadsázky takřka o každoročním vydání tohoto prozaického díla. Jen namátkou

Titulní obálka prvního českého vydání Vazovova románu *Pod jařmem*

V sémiotickém vyznění vypovídá nejen četnost jednotlivých edicí, ale také jejich grafické zpracování a ilustrace. Vizuální působení výtvarného pojetí vychází zpravidla vstříc dobovým konvencím a s nimi spjatým změnám v estetických nárocích, a proto obrazový doprovod jednotlivých vydání Vazovova neznámějšího románu může výstižně ukázat proměny v jeho recepci.¹⁸

V přímé provázanosti s atributy literární kultury se upevňovala představa o osmanské minulosti. Její jádro je třeba spatřovat právě v době obrozenec-kých epilogů posledního dvacetiletí 19. a prvního desetiletí 20. století, která nepostrádala náležitý vlastenecký patos, o jehož podobách bude v souvislosti se vznikem ideologického stereotypu ještě řeč.

Mohlo by se zdát, že v nastíněné dichotomii emocionálně zatížených zpodobnění osmanské minulosti dosáhl díky Vazovovu románu vyšší frekvence termín *igo* (i s jeho sémantickým posunem). Pozornost si však zasluhuje také pojem „robstvo“, neboť rovněž velmi výrazně propustuje bulharským

lze zmínit vydání z let 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1952, 1953, 1954, 1956, 1959, 1961, 1962, 1964 (sebrané spisy), 1965, 1967, 1968, 1969, 1970 (v rámci vybraných spisů) a tak dále po celá 70. a v zásadě i 80. léta. Po roce 1989 četnost vydání nijak výrazně nepoklesla, neboť román vyšel v roce 1993, 1995, 1997 a 2000. Rovněž v posledních dvou desetiletích tento stav setrvává – *Pod igoto* se kromě tradiční podoby (vydání z roku 2001, 2002, 2004 a 2005) dočkala také audiovizuálního (filmového) vydání na DVD (rok 2006). V nejnovejší době vyšel román *Pod igoto* naposledy v letech 2010, 2012, 2015. Údaje vycházejí z databáze elektronického katalogu Národní knihovny svatých Cyrila a Metoděje.

¹⁸ Téma pro samostatnou úvahu nabízí například snaha o zhodnocení úlohy ilustrací k těmto kanonickým dílům národní literatury a jejich podíl na utváření stereotypu zobrazovaných událostí. Román *Pod igoto* by si v tomto smyslu zasloužil porovnat kupříkladu s Jiráskovým *Temnem*. K této paralele se ostatně ještě vrátíme.

sociokulturním diskurzem. I v tomto případě se jedná o termín s neobyčejně silným emocionálním zatížením, s nímž je dané substantivum v recepci národních dějin dlouhodobě spojováno. Obrazy „otroctví“ se pojí v kontinuitě bulharských dějin s četnými příklady osudových okamžiků.¹⁹ Nutno však podotknout, že se chápání termínu *robstvo* v recepční rovině historických údobí liší od jeho lexikální podstaty, kterou adekvátně přibližuje například heslo z *Ottova slovníku naučného*. V něm se uvádí, že „[o]troctví jest právní ústav, spočívající v tom, že jistým lidem upírá se povaha osobnosti, kterou jedinou se člověk liší ode všech jiných bytostí. Důsledkem toho jest, že člověk není pokládán právně za člověka, nýbrž za věc, předmět majetku. Zvrácenost přirozených poměrů, jejíž oprávněnost nemůže uznati vyvinutý právní cit národů mravně vysoko vyspělých, necítí se na jistém stupni kultury národův, a právní ústav, který dnes pokládáme za barbarský, jest pokládán na onom stupni za zjev zcela přirozený.“ (Ottův slovník 1902: 972).

Na tyto úvahy kontextově navazuje již zmiňovaný Božidar Dimitrov, který poukazuje na zřejmé rozdíly v užití tohoto označení profesionálními historiky na jedné straně a publicisty, kteří se populární formou věnují historickým tématům, na straně druhé. Dimitrov odmítá pojem *tursko (osmansko) robstvo* právě s ohledem na fakt, že Bulhaři v letech 1396–1878 „nikdy neměli status otroků, tj. věcí, jež lze prodávat, kupovat, zabíjet, kdykoliv si majitel usmyslí“. Zároveň si je však velmi dobře vědom útisku, kterému osmanští Turci během své vlády Bulhary vystavili, a proto v rovině populární historické publicistiky přirozeně chápe častý výskyt pojmu „*tursko robstvo*“ (Dimitrov 2005: 127).²⁰ Dimitrov současně sleduje historické počátky tohoto příznakového označení, přičemž konstatuje jejich sepětí s centry bulharské emigrace (exilu) za Dunajem ve Valašsku, kde se zejména od druhé poloviny 60. let 19. století formovaly ilegální struktury bulharského odporu. V protikladu k legální bulharské opozici v Cařihradě se pojem „*robstvo*“ mohl přirozeně ustálit v prostředí bulharských revolučních

řů v rumunských zemích (Dimitrov 2016). I v této terminologii, s níž je spontánně období osmanské nadvlády označováno, vystupuje zcela zřejmá polycentričnost bulharského národního hnutí, jež je charakteristická i pro jiné interpretační pohledy (jazykově literární vývoj) a s níž se pojí i různá dynamika jednotlivých středisek obrozené kultury (Vačkova 1994: 125–126). Tomuto konceptu nasvědčuje i místo vzniku románu *Pod jařmem*, který Vazov sepsal v letech 1887–1888 během svého exilového pobytu v Oděse.²¹

Charakter a cíle této rozsáhlé prózy byly již v době vzniku zřejmé – jednalo se o dílo, které si kladlo za cíl jednak obohatit relativně slabě zastoupenou bulharskou prózu, současně však mělo být jakýmsi přirozeným zakončením bulharského obrození.²² V podmínkách upevňujícího se bulharského etnocentrismu si Vazov předsevzal sepsat zjednodušeně řečeno „*encyklopedii bulharského života posledních let osmanského jha*“ (Caneva 1976: 12). Vazov tak výrazně napomohl formování obrozené kultury a narativu kulturněhistorické kontinuity, který rozpracoval již Paisij Chilendarský a jehož jednotlivými vrstvami postupovala mytologizovaná představa o „otroctví/jařmu“ s přirozenou lehkostí a vstřícným čtenářským ohlasem.²³

²¹ Román byl v knižní podobě poprvé vydán v roce 1894 u sofijského vydavatele Todora F. Čipeva po Vazovově návratu do Bulharska, ještě před tím byl však uveřejněn na stránkách periodika *Sbornik za narodni umotvoreñija, nauka i knižnina* (Vazov 1889–1890).

²² Možná paralela mezi místem Ivana Vazova v bulharské literatuře a Aloise Jiráka (1851–1930) v kontextu českého písemnictví vybízí – přinejmenším v rovině emblematických románů obou autorů – k úvahám, jež mohou napomoci osvětlení literárního vývoje v příslušných pozdně obrozených prostředích. Ačkoliv Jiráskovo *Temno* nevznikalo v exilu, nezaprě mnohé typologické podobnosti, s nimiž do bulharské literatury vstoupil Vazovův román *Pod jařmem*. V obou případech se jedná o díla reprezentativní, připomínající a rekapitulující údobí útlaku, vůči nimž se národní hnutí vymezovalo, a jehož paměti se mají stát součástí. Bulharské otroctví / jho a české temno vystupují v intencích utvářeného narativu s podobnými konotacemi, i když jejich následná recepcce sehrávala s ohledem na rozdíly v celkovém sociálním profilu bulharské a české společnosti partikulárně odlišnou roli. Ačkoliv recepcce a „druhý život“ obou kanonických děl mohla být odlišná, jejich inspirační a tvůrčí východiska nezaprůu určité shody. Ivan Vazov a Alois Jirásek byli v podstatě vrstevníci, kteří se v obzobujícím se společenském kontextu stali s nadsázkou řečeno „věštcí“. Temno podobně jako otroctví jsou dobově nenáviděnými epochami národních dějin, jejichž ztvárnění mají romány po vzoru analogií jiných evropských literatur přispěchat na pomoc. V nastíněném kontextu česko-bulharských kontaktů proto nemůže překvapit, že se Alois Jirásek stal roku 1921 nositelem bulharského Řádu svatého Alexandra.

²³ Je dobré připomenout, že prvnímu knižnímu bulharskému vydání románu *Pod jařmem* z roku 1894 předcházela anglický překlad, který vyšel již v roce 1893 pod názvem *Under the Yoke. A Romance of Bulgarian Liberty*. Jeho pozitivní ohlas potvrdilo i druhé anglické vydání z roku 1912. Kladné reakce současně mohly přímo či nepřímou podporit prvotní oblibu, s níž se tato románová epopej setkala u domácího čtenáře záhy po vydání a jež

¹⁹ Kdybychom měli pro bulharské prostředí sestavit podobný lexikon národních tradic, jaký pro Chorvatsko připravila polská slavistka Joanna Rapacka, pak heslo *otroctví/jho (robstvo/igo)* by bylo v této práci nesporně jedním z klíčových pojmů (srov. Rapacka 1997).

²⁰ V protikladu ke všem metaforickým pojetím „otroctví“, jež jsou v diskurzu bulharských politických a sociokulturních dějin uplatňována pro „blokoveň“ pojímané období let 1396–1878, vzbuzuje naopak pozornost otroctví, nahlížené v původním a doslovném slova smyslu. K mechanismům obchodu s otroky v osmanské říši srov. Kolev 2008: 85–111.

V popisu formování celospolečensky přijímané představy o tureckém jhu sehrává důležitou roli i její vizuální konotace. Jedním z výrazných způsobů, jak toto obrazové ztvárnění osmanské nadvlády lze analyzovat, nabízejí ilustrace k jednotlivým vydáním Vazovova románu *Pod jařmem* (zaujme jistě fakt, že na ilustracích prvního vydání se podílel i Jan /Ivan/ Mrkvička). Významným zdrojem možných konotací jsou však i obálky (frontispisy) tohoto románu. Jejich širší vyznění se stává v klíčových okamžicích bulharského kulturně-historického narativu zobecněnou reflexí minulých dob, vůči nimž se kolektivní vědomí snaží aktivně vyhraňovat. Mnohé motivy, jež jsou tradičně spojovány s osmanskou nadvládou, se v podobě ustálených vyobrazení objevují i na titulních listech (obálkách) kanonizovaných děl národního písemnictví. Představa *otroctví* je tak ve své verbální (slovesné) podobě funkčně doplňována rovněž obrazovou oporou, potvrzující všestrannou úlohu vjemového základu jazykového obrazu minulosti.

Beletristická východiska a jejich obrazové ztvárnění záhy vešly v podobě osmanského jha či otroctví také do literární historiografie. Zmínit v tomto smyslu lze první syntézy dějin bulharské literatury, v jejichž periodizačním přístupu se *turecké otroctví / jho* brzy stalo jasně vymezenou součástí historiografické kanonizace.²⁴ V podobě tradičního konceptu ji ideologicky využila každá doba, třebaže terminologické pojetí zůstávalo identické.

*

Vrátíme-li se však k učebnicovému skandálu roku 2016, pak si zaslouží zmínku kromě sémantických posunů konkrétních pojmů, označujících dobu osmanské nadvlády, také sociokulturní situace, s nimiž téma vzbudilo pozornost nejrůznějších společenských kontextů. Odpor k novým učebním osnovám vyvolal vlnu občanské angažovanosti, jež přerostla v souvislejší organizované protesty. Nesouhlasná stanoviska s termínem „soužití“ se brzy dočkala řady grafických ztvárnění, z nichž mnohá byla míněna vážně, jiná nepostrádala prvky satiry.

V době sociálních sítí se tyto projevy lidové tvořivosti mohou přirozeně šířit rychleji, současně se však za těchto okolností stírají ve veřejném (vir-

Stylizované motivy ze života porobeného bulharského národa na jednom vydání Vazovova *Pod jařmem* ze 60. let

tuálním) prostoru mentální hranice mezi seriózně míněnou kritikou a satirickým ztvárněním. Především na internetu začaly kolovat karikatury ministra Taneva, jak představuje vydání emblematického románu Ivana Vazova pod „aktualizovaným“ názvem *Pod soužitím* a s podobně upravenými obálkami. Svého satirického ztvárnění se dočkaly i nejrůznější protesty a manifestace, jež požadovaly zachování pojmu „*turecké otroctví*“. Vskutku ironicky vyzněla především karikatura, na níž byl znázorněn dav s transparenty hlásajícími „*My chceme své otroctví*“. Demonstrace požadující otroctví se tak stala symbolickým momentem celého problému, v němž sehrává úlohu i postava ministra Taneva, který „cenzuruje“ obálky i dřívějších vydání Vazovovy románové epeje.

Satirická pojetí i vážně míněné projevy nesouhlasu vypovídají o podobách historické paměti vztažující se ke konkrétnímu období a o rozpoložení, v němž se společnost a její jednotlivé sociální vrstvy nacházejí. Otázka osmanského období bulharských dějin patří k tématům, na jejichž interpretaci se většinová společnost bezpochyby shodne. Reflexe

šířila i v prvním desetiletí 20. století nejen v Bulharském knížectví, ale také v Makedonii či Thrákii (srov. Radev 1997: 579–580).

²⁴ Termín *turecké jho* uvádí hned první syntéza dějin bulharské literatury, jejímiž autory jsou Alexandr Nikolajevič Pypin (1833–1904) a Vladimír Danilovič Spasovič (1829–1906). Původně ruská práce vyšla v bulharském překladu roku 1884 (Pipin – Spasovič 1884: 68–94).

tureckého jha tak integruje kolektivní vědomí,²⁵ jak to potvrzují i četné demonstrace proti termínu *soužití*. K nim došlo na konci ledna 2016 v Kaloferu, Sopotu či Karlovu, tedy ve městech, jež byla silně spjata s dubnovým povstáním roku 1876 a kde je snaha o jakoukoliv interpretaci revolučního hnutí vnímána velmi emocionálně (srov. Želez 2016).

K narůstajícím polemikám se na samém konci ledna 2016 vyjádřila otevřeným dopisem ministerstvu školství skupina osmi historiků převážně z Bulharské akademie věd, mezi nimiž je třeba zmínit Nađu Danovu a Nikolaje Aretova.²⁶ Vědci ve svém prohlášení, jež záhy uveřejnila mnohá média, konstatovali, že o *tureckém otroctví* nelze hovořit, neboť fakticky neodpovídalo situaci, v níž se Bulhaři v průběhu osmanské nadvlády nacházeli. V souvislosti s termínem *společné soužití* naopak poukazovali na fakt, že toto označení v podmínkách 15.–19. století zahrnuje pouze jeden aspekt kulturních a sociálních dějin nejrůznějších konfesních a etnických společenství bulharských zemí. Modely skutečného soužití mezi muslimy a křesťany, k nimž podle těchto historiků mnohdy mohlo docházet zejména ve městech, se soustředily především na otázky každodenního života, z nichž vyplývaly jak pozitivní, tak i negativní konsekvence. V tomto smyslu nelze chápat *soužití* jako celospolečenský jev systematické kulturní výměny, nýbrž spíše jako pojem empirický (Penčev 2016). Podpořili tak stanovisko, že adekvátním pojmem k popisu osmanské reality v bulharských zemích je *osmanská nadvláda*, který navíc označili z hlediska historiografie za všeobecně přijatý i v mezinárodním smyslu.²⁷

²⁵ Dne 27. ledna 2016 se ministr školství Todor Tanev vyjádřil k terminologickému vymezení pojmů *otroctví* a *soužití* v tom smyslu, že „*otroctví je termín, který získal národní význam a nadále sjednocuje bulharský národ.*“ („*robstvoto e termin, kojeto e pridobilo nacionalno značenie i prodalžava da služi za kojavane na bälgarskata nacija.*“). V souvislosti s pojmem „*soužití*“ ministr Tanev uvedl, že „*jde o termín z literatury a jedná se o soužití mezi různými etnickými skupinami.*“ („*svoto e termin ot literaturata i stava duma za säžitelstvo meždu različni etničeski grupi.*“ (srov. Takova-Mazgareva 2016).

²⁶ Oba badatelé se snaží tematiku bulharských kulturních dějin interpretovat v novém přístupu, jež se mnohdy vyhraňuje vůči tradičně etnocentrickým výkladům.

²⁷ S uvedeným pojmem *nadvláda* (bul. *vladičestvo*) či *moc* (bul. *vlast*) pracuje mimo jiných také známá bulharská historička, osmanistka a odbornice na raný novověk bulharských zemí Vera Mutafčieva (1929–2009), která jež uvádí i ve svých pracích (srov. Mutafčiev – Mutafčieva 1995: 305–411). V reakci na stať francouzského bulharisty Bernarda Loryho (*1955) (Lory 1997: 92–98) Mutafčieva konkrétně uvádí: „*[n]ejpřijatelnější bylo to označení, jež bylo užíváno v obecných pracích o bulharských dějinách do 60. let našeho století: ‚osmanská nadvláda‘. Od té doby však vymizelo, přičemž bylo důsledně zaměňováno ‚tureckým otroctvím‘. Bouřlivá společenská reakce proti ‚osmanské přítomnosti‘, užitá jednorázově a v souvislosti s konkrétní historickou*

Náhrada pojmu *otroctví* termínem *soužití* v nových učebních plánech dějepisu a občanské nauky se stala námětem mnohých karikatur, mezi nimiž vyniká demonstrace „Chceme své otroctví!“ Zdroj: karikatura Čavdara Nikolova: <http://www.ploshtadslaveikov.com/robstvoto-na-literatura-i-vladichestvoto-na-fakte/>

I přes snahu o objektivní zhodnocení podstaty celého sporu však prohlášení skupiny historiků k uklidnění nepřispělo. S ohledem na jeho obsah nepřekvapí, že se názor této skupiny odborníků v širším společenském kontextu setkal v zásadě s negativním ohlasem. Polemiky vedené po celý rok 2016 zejména na sociálních sítích prohloubily zcela zřejmé názorové rozdělení široké veřejnosti. Představitelé odborné veřejnosti z Bulharské akademie věd a Sofijské univerzity se přikláněli spíše ke strážlivějšímu hodnocení osmanské minulosti, aniž by se však ztotožnili s termínem *soužití*, zatímco bulvární média a širší společenské vrstvy zastupují zažitě názory, jež lze označit za etnocentrické v nejobecnějším chápání tohoto pojmu. V tomto rozpolcení nastaly předpoklady pro vznik názorové platformy, usilující o institucionálně zaručené zachování tradičně sdílených interpretací národní minulosti. Příkladem těchto úsilí může být „protestní“ *Učebnice vlastivědy pro 1. až 4. třídu* (*Učebnik po rodinoznanie ot 1 do 4 klas*), kterou napsal Kostadin Kostadinov, historik a ředitel Historického muzea v Dobriči (Kostadinov 2016). Jde v zásadě o paralelní učební příručku, která je mimo soupis schválených učebnic a kte-

situací, se stala výrazem zvláštního psychologického fenoménu. Ukázalo se, že mnoho Bulharů trvá, aby byli potomky otroků, namísto poddaných cizí nadvlády (moci), což je ve středověku stav typický prakticky bez výjimky.“ / „[n]aj-priemlivo beše onova [označenie], säštestvuvalo v obšite säčinenija po bälgarska istorija do 60-te godini na veka ni: ‚osmansko vladičestvo‘. Ottogava nasam to izčezna, uporito zamestvavno s ‚tursko robstvo‘. Bujnata obštestvena reakcija sreštu ednokratno upotrebenoto i vāv vrážka s konkretna istoričeska situacija ‚osmansko prisästvie‘ stana izraz na stranen psihologičeski fenomen. Okaza se, če množestvo bälgari nastojavat da sa potomci na robi, a ne na podanici na edna čužda vlast – status, tipičen i počti bez izključenija prez Srednekovkiето.“ (Mutafčieva 1997: 75–76).

V recesistickém smyslu se do satiry na toto téma zapojily i upravené obálky dřívějších vydání románu Pod jařmem.

Zdroj: Blogopisec Chrabăr: http://blogopisezhrabur.blogspot.cz/2016/01/blog-post_39.html

rá si klade podle autorových slov za cíl seznámit děti „s takovými dějinami Bulharska, jaké se učil on sám“.²⁸ Kostadinov vydal svou učebnici v nákladu 5 000 výtisků, který byl v souvislosti s aférou „vzájemného soužití“ záhy rozebrán. Následně se kniha distribuuje bezplatně po internetu, kde je ke stažení zdarma.²⁹ Z hlediska metodologického se Kostadinov opíral o učebnice a příručky vydané před rokem 1944. V obecném pohledu se jedná o příručku, nabízející jednoznačně nacionalistickou koncepci bulharské minulosti. Problematická je v tomto smyslu již jedna z prvních vět, definující bulharský stát. V ní se praví, že „naším státem je Bulharsko. Nazývá se tak, protože jsme ho založili my, Bulhaři, a protože v něm žijí Bulhaři“ (Kostadinov 2016: 6).³⁰ Je zřejmé, že snaha o etnocentricky adekvátní obraz bulharských dějin, osman-

ské otroctví nevyjímaje, prostupuje v podobných intencích celou knihou, přičemž cíleně reflektuje zažitá modely bulharského etnocentrismu.

Epilog

V kontextu celého problému změn v učebních plánech bulharských základních škol přitom není podstatné, které výroky Kostadinovovy učební pomůcky vycházejí tomuto narativu v ústřety více a které méně. Diskuze o *otroctví* a *soužití* ostatně dosud nedošly jasného závěru, stejně jako se stabilizuje konečná podoba nových učebních plánů. Pozornost místo těchto partikulárních problémů však vzbuzují především otázky, které vyplynuly z celospolečenské diskuze o postavení bulharského národa v průběhu osmanské nadvlády a které mohou být svého druhu sumarizací přítomného tématu. V jejím rámci není možné uvést, jaké označení doby, kdy byly bulharské země součástí osmanské říše, je adekvátní. Mnohé aspekty naznačují, že postavení Bulharů nebylo konstantní a že se i s ohledem na konkrétní společenské vrstvy v průběhu osmanské správy měnilo. Současně lze konstatovat, že křesťanští Bulhaři v ryze historiografické rovině *otroky* v pravém smyslu nebyli, neboť mohli rozvíjet obchod nebo se věnovat svému řemeslu. V dobovém pojetí tedy mohli „podnikat“, vyznávat svou víru, zakládat rodiny, třebaže nepoživali všeobecných práv a nemohli se podílet na správě věcí veřejných. Představa *tureckého otroctví* se proto jeví spíše metaforickým pojmem, který

²⁸ Kostadinov vede vlastní internetové stránky s blogem, na nichž se vyjadřuje i k otázce sporu o nové osnovy a učební pomůcky. V souvislosti se svou učebnicí uvádí: „[b]ulharské školy se změnily v nástroj odrození a asimilace Bulharů. Nové, bulharské učebnice vychovávají nihilisty, degeneráty a emigranty. Pokusil jsem se udělat cokoli, co bylo v mých silách, abych tento proces zastavil – setkal jsem se s ministry a poslanci, psal jsem dopisy do médií, organizoval protesty. Kromě poprasku je výsledek nulový.“ / „Bălgarskoto učiliste e prevărnato v instrument za otrodjavane i asimilacija na bălgarite. S novite „bălgarski“ učebnici po istorija se vâzpitavat nichilisti, degenerati i emigranti. Oпитач се да направява каквото беşe по силите ми, за да спра този процес – среştач се с министри и депутати, писач писма до меди, правих протести. Резултатът, като изключим вдигнатия шум, беşe нулев.“ Viz <http://kostadin.eu/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8/>.

²⁹ Kniha je ke stažení na autorových osobních stránkách: <http://kostadin.eu>.

³⁰ „Našata dăržava e Bălgarija. Tja se нарича така, зашто е основана от нас, bălgari, i e населена с bălgari.“

však v kulturněhistorickém narativu bulharského národa plní neobyčejně silnou roli. Na základě těchto skutečností se tedy lze domnívat, že v obecném smyslu je odpovídajícím termínem *osmanská nadvláda* (*osmansko vladičestvo*). Na jedné straně jasně sděluje, že Bulharsko nebylo „subjektem mezinárodního práva“, na straně druhé je tento pojem oproštěn od etnocentrické mytologizace.

Intenzita polemik a spontánní angažovanost, s níž se nejširší veřejnost zapojila do diskuzí o dávné minulosti, může v mnoha ohledech překvapit. Nepochybně se jedná o svědectví silně vkořeněného vědomí národní svébytnosti, projektované do všech možných rovin a kontextů každodenního života. Důsledná identifikace s nastíněnými možnostmi kultivace historické paměti proto nepřipouští nové interpretační přístupy zejména těch historických epoch, kde se nabízí koncept širší geokulturní pospolitosti balkánských národů (srov. Detrez 2015). Proto i emocionální vyhranění, s nímž Bulhaři odmítají jakýkoliv pokus o odlišný pohled na minulost, svědčí v každém případě o přetrvávajících kategoriích obrozeneckého konstruktů, ať už je řeč o *pětisetletém otroctví*, *osmanské nadvládě* či *vzájemném soužití*. Obrození zůstává stále živé a my jsme svědky, jak se jeho dílčí kategorie neustále přetvářejí a žijí svým „druhým životem“. ■

Použitá literatura

- ANDREJČIN, L., GEORGIEV, L., ILČEV, S. a kol. (2005) *Bálgarski tálkoven rečnik*. Sofija: Nauka i izkustvo.
- ARETOV, N. (1995) *Bálgarskoto vǎzraždane i Evropa*. Sofija: Izdatelstvo „Kralica Mab“.
- BARTMIŃSKI, J. (2009) *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- BARTMIŃSKI, J., VAŃKOVÁ, I. (ed.) (2016) *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- CANEVA, M. (1976) *Po stranicite na „Pod igo to“*. Sofija: Bálgarski pisatel.
- DANOVA, N. (1993) *Predstavata za „drugija“ na Balkanite: obrazăt na grăka v bálgarskata kniž-*
- nina: XV – sredata na XIX vek. Istoricheski pregled*, 1993, s. 3–35.
- DANOVA, N. (2014) *Osmanskoto vreme v bálgarskite tekstove prez XIX i XX vek. Liberalen pregled – Godišnik – 2013 (čast I)*. Berlin: Ekstaz, s. 105–125, [cit. 2017–4–23]. Dostupný z: <<http://www.librev.com/index.php/component/phocadownload/category/19-2013?...pdf>>.
- DETREZ, R. (2010) „Turcite sās sila, gārcite s kniga“ *Mităt za dvojnoto robstvo*. In: Koleva, D., Grozev, K. (eds.). *Istorija, mitologija, politika*. Sofija: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“, 2010, s. 63–79.
- DETREZ, R. (2015) *Ne tǎrsjat gārci, a romei da bādat. Pravoslavna kulturna obštност v Osman-skata imperija. XV–XIX vek*. Sofija: Izdatelstvo „Kralica Mab“.
- DIMITROV, B. (2005) *12 mita v bálgarskata istorija*. Sofija: Fondacija KOM.
- DIMITROV, B. (2016) *Robstvo? Sāžitelstvo? Igo e ot 1396 do 1878 g. 24chasa*, 29. 01. 2016, [cit. 2017–4–23]. Dostupný z: <<https://www.24chasa.bg/mnenia/article/5264769>>.
- GAČEV, G. (2003) *Uskorenoto razvitie na kulturata*. Sofija: Izdatelstvo „Zacharij Stojanov“ – Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“.
- GENČEV, N. (1988) *Bálgarskata kultura XV–XIX v. Lekcii*. Sofija: Kliment Ochridski.
- Havránek, B. (ed.) a kol. (1989) *Slovník spisovného jazyka českého*, [sv.] I–VIII. Praha: Academia.
- HROCH, M. (1999) *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HROCH, M. (2009) *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- CHRANOVA, A. (2011) *Istoriografija i literatura: za socialното konstruirane na istoricheski ponjatija i Golemi razkazi v bálgarskata kultura*

XIX–XX vek. Tom 2, *Životät na tri ponjatija v bälgarskata kultura: Väzražđane. Srednoviekovie. Robstvo*. Sofija: Prosveta.

IGGERS, G. G. (2002) *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

IVANOV, A. (2016) Terminät „osmansko vladicestvo“ – instrument za nacionalno otrodjavane. *Pogled.info*, 20. 2. 2016, [cit. 26. 4. 2017]. Dostupný z: <<http://pogled.info/bulgarski/terminat-osmansko-vladichestvo-instrument-za-natsionalno-otrodyavane.71704>>.

JUNGMANN, J. (1835–1839) *Slownjk česko-německý Josefa Jungmanna*, díl I–V. W Praze: Pomocj Českého Museum.

KOCIĆ, M. (2010) *Orijentalizacija materijalne kulture na Balkanu: osmanski period XV–XIX vek*. Beograd: HesperiaEdu.

KOLEV, V. (2008) Krajat na „turskoto robstvo“ v sledosvoboždenska Bälğarija. In. *Anamneza*, god. III, 2008, kn. 2, s. 85–111.

KOSTADINOV, K. (2016) *Učebnik po rodinoznanie ot 1 do 4 klas*. [Dobrič]: Izdatelstvo „Ilija Vălčev“.

LORY, B. (1997) Raszáždenija värchu istoričeskija mit „Pet veka ni klacha“. *Istoričesko bādešte*, 1997, č. 1, s. 92–98.

MUTAFČIEV, P., MUTAFČIEVA, V. (1995) *Istorija na bälğarskija narod: ot načenkite na čoveški život po našite zemi do Bälğarskoto väzražđane*. Sofija: Marin Drinov.

MUTAFČIEVA, V. (1997) Njakoi raszáždenija otnosno raszáždenijata na Bernar Lori värchu istoričeskija mit „Pet veka ni klacha“. *Istoričesko bādešte*, 1997, č. 2, s. 75–80.

Ottüv slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí (1902), díl 18. Navary-Oživnutí. V Praze: J. Otto.

PENČEV, R. (2016) Istorici: terminät e osmansko vladicestvo. *Standart.bg*, 30. 1. 2016, [cit. 26. 4. 2017]. Dostupný z: <http://m.standartnews.com/balgariya-obrazovanie/istoritsi_terminat_e_osmansko_vladichestvo-320287.html>.

PIPIN, A. N., SPASOVIČ, V. D. (1884) *Istorija na bälğarskata literatura*. Kjustendil: knižarnica V. D. Pobornik.

RADEV, I. (ed.) (1997) *Enciklopedija na bälğarskata väzročdenska literatura*. Veliko Tärnovo: Izdatelstvo „Abagar“.

RAPACKA, J. (1997) *Leksykon tradycji chorwackich*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

„Sävmetno sažitelstvo“ zamenja robstvo v klas (2016). *DartsNews.bg*, 26. 1. 2016, [cit. 26. 4. 2017]. Dostupný z: <<http://dartsnews.bg/News/32104>>.

STICH, A. (1967) O polonismech v obrozenské češtině. *Naše řeč*, 50 (1967), 4, s. 226–231.

Šğär, P. (2003) *Jugoiztočna Evropa pod osmansko vladicestvo (1354–1804)*. Sofija: Izdatelstvo „Kralica Mab“.

TAKOVA-MAZGAREVA, N. (2016) Tanev objasnjava razlikata meždü robstvo i sažitelstvo. *Vesti.bg*, 27. 1. 2016, [cit. 26. 4. 2017]. Dostupný z: <<https://www.vesti.bg/bulgaria/obshtestvo/tanev-obiasniava-razlikata-mezhdu-robstvo-i-syzhitelstvo-6049072>>.

VAČKOVA, K. (1993) Opit za tipologična charakteristika na bälğarskija knižoven ezik. *Slavica Slovaca*, 1994, č. 2, s. 115–126.

VAŇKOVÁ, I. (2016) Slovo editoroky. In. BARTMIŇSKI, J., VAŇKOVÁ, I. (ed.). *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.

VAZOV, I. (1889–1890) Pod igoto. Roman iz života na Bälğarete v předvěčerieto na osvoboždienieto. *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina*, kn. I, 1889, s. 1–176; kn. II, 1890, s. 1–162; kn. III, 1890, s.

3–50, [cit. 26. 4. 2017]. Dostupný z: <http://www.pro-macedonia.org/sbnu/sbnu_01.pdf; http://www.pro-macedonia.org/sbnu/sbnu_02.pdf>.

VAZOV, I. (1968) *Pod jařmem*. Praha: Odeon.

VAZOV, I. ([1898]) *Pod jařmem: román z bulharského života v předvečer osvobození*. V Praze: Tiskem a nákladem J. Otty.

ŽELEV, Z. (2016) Karlovo, Sopot i Kalofer... na bunt sreštu „sážitelstvo“ -to. *Dnes.bg*, 28. 1. 2016, [cit. 26. 4. 2017]. Dostupný z: <<http://www.dnes.bg/stranata/2016/01/28/karlovo-kalofer-sopot-na-bunt-sreshtu-syjitelstvo-to.291106>>.

SUMMARY & KEYWORDS

From Slavery to Coexistence: Terminological Fumbling in Bulgaria's Reflection of Its Ottoman Past

Within discussions of the history of the Balkan nations, their Ottoman past is a period whose interpretation is characterized by a strong ethnocentric enthusiasm. The terminology that each national community traditionally uses to identify this epoch, also attests to their highly emotional evaluations. The natural linking of a particular concept with a nation's ideology is most evident in Bulgaria, where the traditional terms “Turkish slavery” and “Turkish yoke” persist in the social discourse. This terminology comes into opposition with the neutral concepts of Ottoman dominion or administration, which are used in serious historiography. Discussions of the essence of the Ottoman period in Bulgarian history thus confirm that it is still a living component of the national narrative. The confrontation between the above-mentioned interpretative models, which also appear in school curricula and textbooks, likewise provides evidence of this effect. This study specifically analyzes the spectrum of socio-cultural reflections of the Ottoman past in the context of the latest national curriculum. Within this framework, the Bulgarian Ministry of Education proposed in early 2016 the politically correct term “coexistence” of Bulgarians with Ottoman Turks. It can be said that these discussions have reopened the question of what to actually call the Ottoman period of Bulgarian history.

► Ottoman dominion; slavery; yoke; common coexistence; ethnic and cultural identity; curricula; national revival; ethnocentrism

Osmanská minulost představuje v dějinách balkánských národů období, jehož interpretace jsou charakterizovány silným etnocentrickým zaujetím. Svědectvím emocionálních hodnocení je i terminologie, s níž dané národní společenství tuto epochu tradičně označuje. Přirozené sepětí příslušného pojmu s národní ideologií se přitom nejvýrazněji projevuje zejména v Bulharsku, kde v nejširším diskurzu přetrvává zažitý termín tureckého otroctví či jha. Tato terminologie vstupuje do opozice k neutrálním pojmům osmanská nadvláda či správa, které užívá i seriózní historiografie. Diskuze o podstatě osmanského období bulharských dějin tak potvrzují, že se jedná o dodnes živou součást národního narativu. Dokladem tohoto působení jsou konfrontace uvedených interpretačních modelů, které se dostávají i do školních osnov a učebnic. Stať proto v kontextu nových učebních plánů, v jejichž rámci navrhlo počátkem roku 2016 bulharské ministerstvo školství politicky korektní termín „společné soužití“ Bulharů s osmanskými Turky, analyzuje spektrum sociokulturních reflexí osmanské minulosti.

► Osmanská nadvláda; otroctví; jho; společné soužití; etnická a kulturní identita; učební plány; národní obrození; etnocentrismus